

Jaromír KAŇOK

KARTOGRAFICKÉ VYJÁDŘENÍ MÍRY SLEZSKÉ IDENTITY NA ZÁKLADĚ SROVNÁNÍ MENTÁLNÍ MAPY S MAPOU NÁRODNOSTI

Kaňok Jaromír: The Cartographic Representation of a Silesian Identity Based on the Comparison of the Mental Map with Map of Nationality. Kartografické listy, 2001, 3 figs, 21 refs.

Abstract: The mental map of Silesia is understood here as a cartographic representation of the man's ideas about a geographic area – about Czech Silesia. 920 respondents delimited the historical part of Silesia on the territory of the Czech Republic into this map. Final mental map of Silesia is compared with a map of Silesian nationality. The comparison can be understood as a level of sense of Silesian identity.

Keywords: Thematic cartography, mental map, Silesia, cartographic level of identity.

Úvod

V sociální a humánní geografii a v sociologii se často řeší problém vědomí identity. Vědomí identity zařazuje každého jedince subjektivně nebo objektivně do reálného světa. Shodně orientovaná individuální identita více jedinců vytváří tzv. skupinovou identitu. Identita má mnoho podob např. identita sociální, kulturní, etnická, národní, regionální atd. Jedna z nejdůležitějších identit člověka jako osobnosti je jeho identita k národu a k území. Tento vztah je většinou podmíněn vnímáním regionálních hodnot jako společenského faktoru. V příspěvku se snažím objektivněji zjistit velikost vztahu člověka – tzv. míru vědomí identity – a to na příkladu českého Slezska. Pro tyto účely byl vytvořena metodika a zaveden pojem: kartografická míra identity. K vytvoření kartografické míry identity potřebujeme komparativní mentální mapu a mapu národnosti, v našem případě mentální mapu Slezska a mapu slezské národnosti.

Mentální mapa Slezska

Za zakladatele teorie mentálních map jsou považováni P. Gould a K. Lynch (GOULD a WHITE 1974). Ti rozpracovali ve svých dílech široký koncept mentálních map odvozených od termínů "preference" a "percepce". Ve východní Evropě se o to pokusili polští geografové SŁODCZYK (1984); BARTNICKA (1989); LIBURA (1990), MATLOVIČ, (1992); NIŽNANSKÝ (1994, 1995). U nás se mapování představ a preferencí objevilo na přelomu 80. a 90. let. (SIWEK 1988, DRBOHLAV a BLAŽEK 1990, DRBOHLAV 1991) a později použil této metody VOŽENÍLEK (1997), SIWEK a KAŇOK (2001).

RNDr. Jaromír Kaňok, CSc. Oddělení kartografie a geoinformatiky při Katedře fyzické geografie a geokologie, Přírodovědecká fakulta, Ostravská univerzita, Tř. 30. dubna 22, 701 03 Ostrava, Česká republika; Jaromir.Kanok@osu.cz

Každý člověk má své informace o geografickém prostoru uložené ve své mysli, ve své vlastní mentální mapě. Na formování mapy v mysli má vliv řada faktorů (vzdělání, informace ze sdělovacích prostředků, osobní zkušenosti, převzaté zkušenosti, názory blízkých lidí, kterým věří atd.). Navíc se formování mapy v mysli vyvíjí v čase.

Definice mentálních map není jednotná, zvláště když si nárok na formulování těchto definic kladou nejen kartografové a geografové, ale také psychologové a sociologové. Z pohledu kartografů a geografů se mentální mapou rozumí grafické (kartografické nebo schematické) vyjádření představ člověka o geografickém prostoru, nejčastěji o jeho kvalitě nebo uspořádání (DRBOHLAV 1991).

Z hlediska vztahu vyšetřovaného jevu k objektivní realitě se nově vytvořené mentální mapy dělí do dvou skupin. První typ je komparativní. Taková mentální mapa se porovnává se skutečností. Lze hodnotit její správnost a shodnost. Komparativní mentální mapa vzniká pod vlivem výše naznačených informačních toků a může odhalit míru znalosti problému daného geografického prostoru, nebo kvantifikovat váhu jednotlivých informačních zdrojů. Příkladem takové mapy může být zjišťování míry představy obyvatel o nezaměstnanosti na daném území. Druhý typ je nekomparativní. Takovou mentální mapu nelze porovnávat se skutečností. Nelze hodnotit její správnost a shodnost se skutečností. Příkladem takové mapy může být zjišťování preference určitého území pro trvalé bydlení nebo pro dovolenou.

Vytváření obou typů mentálních map lze přirovnat k postupnému procesu myšlení při kartografické generalizaci:

- analyzujeme všechny známé informační vrstvy,
- provedeme výběr všech potřebných informačních vrstev,
- z vybraných informačních vrstev syntézou vytvoříme novou informaci.

Důležité je, že výsledek tohoto myšlenkového pochodu (výsledná data) respondent zaznamená kartografickými prostředky. Výsledná data mohou mít formu kvalitativních údajů nebo kvantitativních údajů. Podle toho se pak vybírají kartografické prostředky pro zpracování dat od většího počtu respondentů. Většinou se používají smluvené znaky bodové, liniové, plošné, nebo také kartogramy, pseudokartogramy, metody teček a metody izolinií. (KANOK 1999a).

Ne méně důležitá je pro tvorbu výsledné mentální mapy (z velkého počtu respondentů) rozdělení podkladové mapy na menší, dílčí části. Existují v podstatě dva přístupy. Buď je sledované území rozděleno na konstantní plošky (čtverce, šestiúhelníky) nebo je celkové území děleno na plošky nepravidelné (obce, povodí). Principy druhé metody byly použity i v práci (SIWEK a KANOK 2001).

Mentální mapa Slezska je chápána jako kartografické vyjádření představ člověka o geografickém prostoru. Protože výsledek této mentální mapy Slezska je možno porovnat s existující pravdou, jde o typ komparativní mentální mapy. Respondentům byla předložena mapa širšího území než byl očekávaný výsledek. Mapa tohoto širšího území obsahovala nejmenší administrativní jednotky České republiky - obce. Do této mapy 920 respondentů vymezovalo historickou část Slezska na území ČR. U jednotlivých obcí se pak zjišťovalo kolikrát byla každá konkrétní obec zařazena do české části historického Slezska. Mentální mapy respondentů a konečné mentální mapy Slezska se zpracovávaly pomocí programů ARC/INFO a ArcView a podle pravidel objektivního sestrojování stupnic. Výsledná mentální mapa na první pohled připomíná kartogram. Je to však opravdu jen první dojem. Pokud nejsou kvantitativní data přepočtena na plochy dílčích územních jednotek, ale mapa má jen vnější formu kartogramu, nazýváme ho pseudokartogramem nebo kartogramem nepravým (KANOK 1999a). Tím, že ve výsledné mentální mapě bylo zjišťováno kolikrát byla zařazena každá obec širšího území do historické části Slezska, byly ploškám (obcím) přiřazovány absolutní hodnoty. Ty pak byly přepočteny na počet

% celkového počtu respondentů (100 %). Jinými slovy procentuální údaj v mentální mapě znamená kolik % respondentů (z 920) přiřadilo tu kterou obec k historickému Slezsku. Za vnější formu tohoto pseudokartogramu se považuje grafické znázornění těchto statistických relativních hodnot. Dílčí územní jednotky jsou vyplněny rastrem nebo barevnými odstíny, které reagují na relativní velikost sledovaného jevu. Hustota rastru nebo barevné odstíny jsou stanoveny na základě objektivně sestavené stupnice (KAŇOK 1999b).

Z 920 respondentů jich 73 (7,93 %) nevyužilo možnost zakreslit mapu. 15 respondentů (1,63 %) nakreslilo Slezsko zcela chybně, tzn. že jejich vymezení se skutečným Slezskem nekryje ani v jednom bodu. Několik respondentů umístilo Slezsko např. do okolí Jihlavy, tzn. na moravsko-české pomezí, nebo na jižní Moravu při hranicích s Rakouskem. Zdá se, že šlo o případy úplné neznalosti anebo dezorientace ve slepé mapě. Ne každý respondent zřejmě zvládl práci se slepou mapou.

Mapa (obr.1) ukazuje, že nejčastěji je za Slezsko považována oblast blízká území okresů Opava a Karviná, kterou zakreslilo více než 50 % všech respondentů a téměř 60 % těch, kteří vůbec cokoliv do mapy zakreslili. Jádrem Slezska ve vědomí svých obyvatel je tedy podstatná část Opavska a Karvinska. Nejčastěji se do Slezska vešly obce: Vršovice (74,7%), Šilheřovice (69,3), Oldřišov Štítina, (69,1%), Darkovice, Děhylov, Dobroslavice, Hať, Hlučín, Kozmice a Vřesina (69,0 %), Markvartovice (68,0%), Píšť (66,7%), Brumovice, Holasovice, Jezdkovice, Neplachovice, Stěbořice (66,6%), Chvalíkovice, Opava (66,4%) Bělá, Chuchelná, Ludgeřovice Strahovice, (66,2%), Koběřice (66,1). (Údaje jsou zaokrouhleny na 1 desetinné místo). Většina vyjmenovaných obcí leží v okrese Opava, konkrétně na Hlučínsku. To je tedy vlastní jádro Slezska v představách většiny obyvatel tohoto regionu.

Mapa slezské národnosti

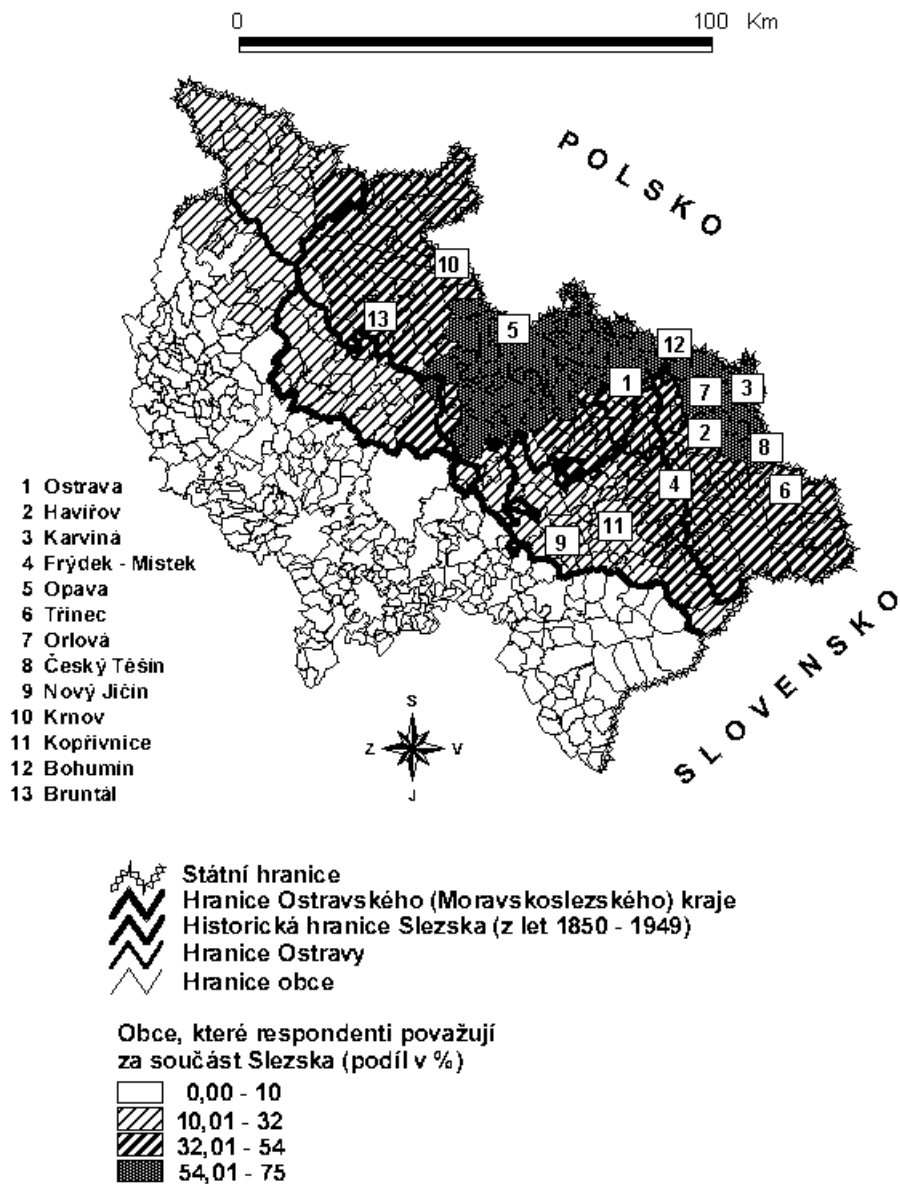
Nestačí zkoumat pouze jednotlivé mentální mapy a následně výslednou mentální mapu, ale je nutno provést rozbor a srovnání dosažených výsledků v mentální mapě s dalšími demografickými charakteristikami. Jedna z velmi důležitých charakteristik určující identitu je národnost. Výsledná mentální mapa Slezska byla srovnávána s mapou slezské národnosti.

Na mapě slezské národnosti (1991) se uvádí podíl obyvatelstva slezské národnosti z celkového počtu obyvatel. Největší procentuální podíl mají obce: Zbyslavice (40,0%), Bělá (37,2%), Skřípov (33,5%), Horní Lhota (27,6%), Hněvošice (24,7%), Chuchelná (23,5%), Bolatice (21,9%), Moravice (20,9%), Dolní Lhota (20,6%), Staré Heřmínovy (19,1%), Žermanice (18,5%), Služovice (17,6%), Dolní Životice (17,5%), Koběřice (17,3%), Budišovice (16,8%), Hať (16,5%), Kyjovice (16,2%), Štěpánkovice (15,9%), Oldřišov (15,8%), Velké Hoštice (15,0%), Píšť (14,7%). Docházíme k názoru, že znalost kde leží česká část Slezska (obr. 1) a prostorové rozložení slezské národnosti (obr. 2) určitě úzce souvisí s vědomím slezské identity.

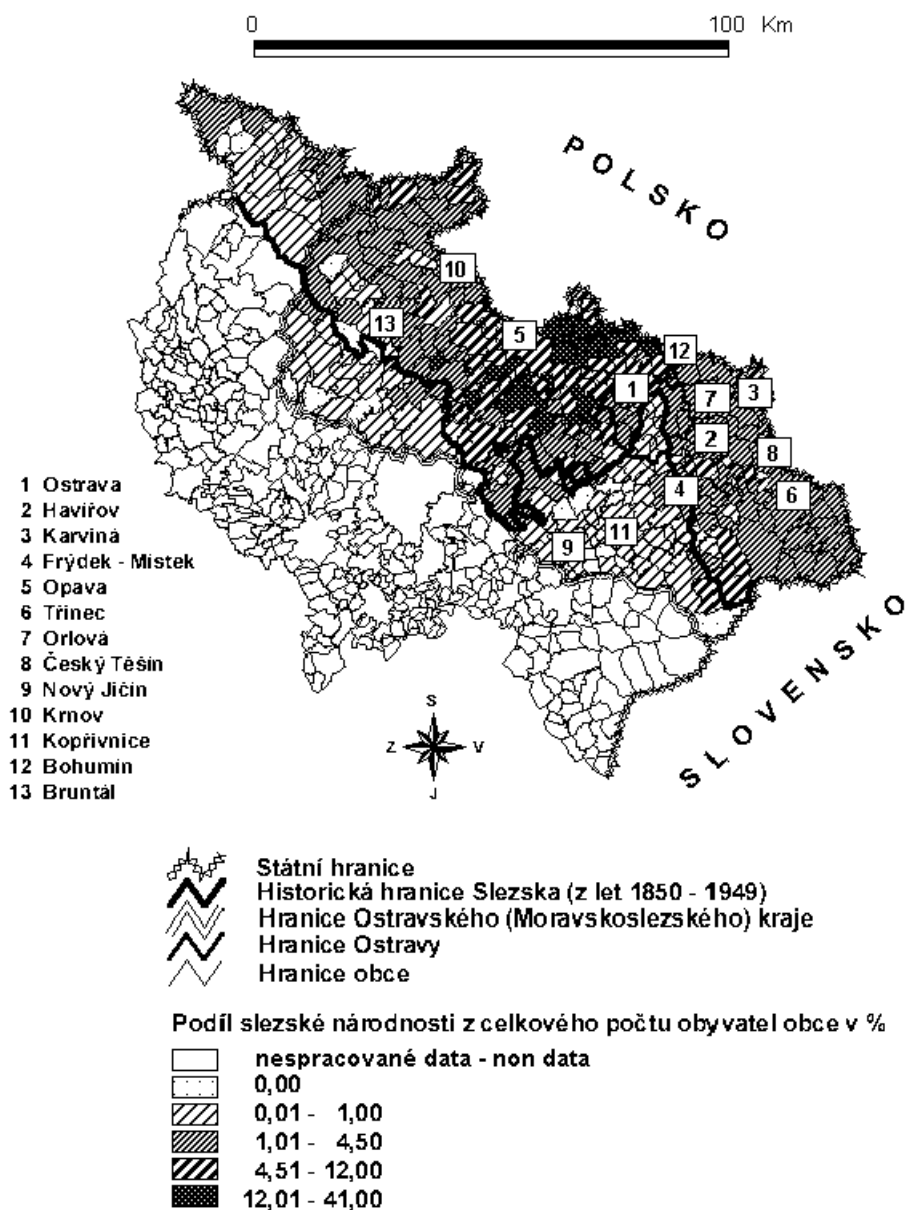
Kartografická míra identity

Míra identity k české části Slezska byla objektivněji zjišťována nově vypracovanou metodou, která se snaží co nejvíce přiblížit skutečnosti. Výsledné hodnoty lze zařadit mezi hodnoty relativní. Ty umožňují srovnání identity jednak v míře (velikosti) a jednak na mapě ukazuje její prostorové rozšíření v jednotlivých částech regionu. Necht' se metoda nazývá "kartografická míra identity". Velmi často se používá pojem národní identita. Podle (NEDOMOVÁ a KOSTELECKÝ 1996) je národní identita založena nejčastěji geograficky - zejména jde-li o tzv. národní státy. Spočívá v jednotném území, kde lidé mluví společnou řečí, mají společné hospodářské a sociální instituce, vládu, společný historický původ, relativně shodnou hodnotovou orientaci atd. Národní identita pramení

v sebevymezení vůči jiným národům většinou pomocí objektivně zjistitelných a viditelných vnějších znaků (jazyk, zvyky, tradice, kultura atd.). Velmi podobné je to u regionů, podstata problému je podobná, ale nemusí se vždy jednat o jiný národ.

Obr. 1 - Mentální mapa Slezska

Obr. 2 - Slezská národnost (podle sčítání lidu v roce 1991)

Vnímání regionálních hodnot nelze chápat jen jako soubor racionálních fenoménů, které se na regionálním rozvoji podílejí. Míru vnímání a vztah k regionu (nazveme ji zde míru identity), lze rozložit podle (VENCÁLEK 2000) do dvou složek, a to na poznávací a citovou. Poznávací složka pro daný region neobsahuje jen surová data o regionu (např. počet trvale bydlících obyvatel, strukturu výrobních subjektů, míru porodnosti, úroveň nezaměstnanosti). Tato data pravděpodobně míru identity ovlivňují méně. Větší vliv na hodnotu identity mají především informace o mínění lidí o rolích daného regionu v rámci

vyšších prostorových celků, mínění o “vstupech” a výstupech”, které region determinují a umožňují jeho fungování jako dílčí části celku. Citová složka orientace odráží pocity osobních závazků lidí, kteří daný prostor obývají, odráží kladné ale i záporné aspekty vnitřního prostředí lidí. Studium citové orientace lidí v regionu lze možná postihnout míru emocí vůči územnímu hierarchickému systému, tedy nejen k obci ve které daný člověk žije, ale i k mikroregionu, přirozenému sociálně-kulturnímu regionu, vyššímu administrativně správnímu celku.

Z těchto tezí vznikla myšlenka vyjádřit objektivněji vztah obyvatelstva k regionu Slezska - zjistit míru identity. Výše popsaný postup při vytváření mentální mapy Slezska umožňuje zařadit její výsledky do *poznávací složky identity*. Jde o znalost každého obyvatele, kde leží Slezsko, kde leží jeho region, region ve kterém žije. Naopak mapu slezské národnosti lze zařadit do *citové složky identity*. Ve sčítání lidu (1991) si každý občan dobrovolně volil svoji národnost – tedy se nepřímou vyjádřil jestli se cítí být součástí Čech (česká národnost), nebo součástí Moravy (moravská národnost), nebo se cítí být součástí Slezska (slezská národnost). V každém případě je nutné brát velké počty obyvatel-respondentů, které pak mají dostatečně vysokou vypovídací schopnost - lze je pak použít nejen pro zjištění míry identity ale i jejího prostorového rozmístění. Je nutno konstatovat, že do poznávací složky identity a citové složky identity můžeme pro zpřesnění kartografické míry identity zařadit další kartograficky zpracované položky. Další zpracování pak bude vzdáleně připomínat skládání vrstev při vytváření map technologií GIS.

Tím, že máme k dispozici mentální mapu Slezska a mapu slezské národnosti můžeme vytvořit *kartografickou míru identity*. Jde o metodický postup, který je založen na stanovení objektivních stupnic pro kartogramy, nebo pseudokartogramy (KAŇOK 1999 b). Stupnice obou předkládaných map byly vytvořeny podle zmiňovaného postupu. Vzniklé stupnice obou map (interval) se logicky vyhodnotí a označí se stupněm. V našem případě byly stanoveny stupně: 1, 2, 3, 4. Interval s nejnižší hodnotou má přiřazenu hodnotu 1, naopak interval s nejvyšší hodnotou má přiřazenu hodnotu 4. Vytvoření závěrečné stupnice spočívá ve sloučení stupňů v logickém pořadí z obou map. Z toho postupu vyloučí všechny možné výsledné bezrozměrné hodnoty (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8). Tím vznikne u jednotlivých administrativních jednotek nový soubor hodnot, který se zpracuje opět podle výše zmiňované teorie tvorby objektivních stupnic. Obr. 3 ukazuje prostorové rozložení míry slezské identity - *kartografické míry slezské identity*. Výsledná mapa (podle odborných znalců místních poměrů) koresponduje s realitou a opravdu věrně vymezuje míru i prostorové rozšíření identity obyvatel ke Slezsku.

Další cesta výzkumu ve zjišťování *kartografické míry identity* vede k vylepšování výše naznačeného modelu. Lze toho dosáhnout tak, že kartograficky vyjádříme další objektivní položky identity a zařadíme je do výše jmenovaných základních složek identity (*poznávací složky identity, citové složky identity*). Předpokládám, že by článek mohl vyvolat diskusi, hlavně mezi demografy. Mnozí budou tvrdit, že míru identity (tedy i kartografickou míru identity) nelze objektivněji zjišťovat, druzí budou zastávat výše naznačený směr a budou ho dále vylepšovat. Jsem přesvědčen, že je nutno pokračovat v podobných výzkumech identity, zvláště když otázky spojené s identitou jsou politicky velmi ožehavé.

Obr. 3 - Kartografická míra slezské identity

Literatura

- BARTNICKA, M. (1989): Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy (Studium geografii percepcji). Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania. Dokumentacja Geograficzna, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, Nr 2, 92 str.
- DRBOHLAV, D. - BLAŽEK, J. (1990) Regionální a sídelní preference; výsledky dotazníkového šetření středoškolačků ve vybraných 11 okresních městech České republiky. (Research report). Praha, GGÚ ČSAV, 91 str.
- DRBOHLAV, D. (1991): Mentální mapa ČSFR. Definice, aplikace, podmíněnost. Sborník České geografické společnosti, roč. 96, č. 3, str. 163-176.

- GOULD, P. - WHITE, R. (1974): *Mental Maps*. Harmondsworth, UK, Markham, Ontario: Penguin, 203 str.
- KAŇOK, J. (1999a): Tematická kartografie. Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity, 318 str.
- KAŇOK, J. (1999b): Kartogram a kartodiagram – stanovení objektivní stupnice. *Geografie - Sborník české geografické společnosti*, roč. 104, č. 4, s. 268 – 281.
- LIBURA, H. (1990): *Percepcja przestrzeni mieskiej*. Uniwersytet Warszawski, Instytut gospodarki przestrzennej. Warszawa, 240 str.
- MATLOVIČ, R. (1992): Behaviorálna geografia, geografia percepcie a výzkum vnútornej štruktúry mesta. In: *Zborník z konferencie o životnom prostredí*, Nitra, str. 139-143.
- NEDOMOVÁ, A. - KOSTELECKÝ, T. (1996): Národní identita. Sociologický ústav AV ČR. Praha. 37 s.
- NIŽNANSKÝ, B. (1994): Mentálna mapa a profesionálne mapové diela. In: *Kartografické listy*, 5, Bratislava 1994, nr. 2, str. 61 - 70.
- NIŽNANSKÝ, B. (1995): Interpretácia percepcie regiónu na príklade východného Slovenska. In: *Acta facultatis paedagogicae universitatis Šafarikanae, Prírodné vedy XXVI, biológia-geografia*, Prešov 1995, str. 253 - 272.
- SIWEK, T. (1988): Území Československa očima studentů geografie. *Sborník Československé geografické společnosti, Academia, Praha, rok 93, nr 1, str. 31-37.*
- SIWEK, T. - KAŇOK, J. (2000): Mapping Silesian Identity in Czechia. *Geografie - Sborník české geografické společnosti*, roč. 105, č. 2, s. 190–200.
- SIWEK, T. - KAŇOK, J. (vroučení 2001): Vědomí slezské identity v mentální mapě (monografie). *Spisy prací filozofické fakulty Ostravské univerzity*, 90 s. + 2 mapy. (V tisku.)
- SŁODCZYK, J. (1984): *Mapy mentalne i ich zastosowanie w badaniach geograficznych*, *Czasopismo geograficzne LV, 1* : 73-87.
- VENCÁLEK, J. (1998): *Protisměry územní identity*. Český Těšín, Olza, 208 s.
- VENCÁLEK, J. (2000): Společenské aspekty regionální subjektivity. In: *Uwarunkowania i strategie rozwoju regionalnego w procesach integracji europejskiej*. PTE, Uniwersytet Opolski, s. 97 – 105.
- VEVERKA, J. (1997): *Topografická a tematická kartografie*. Učební text ČVUT, 2. vydání, Vydavatelství ČVUT, Praha, 203 str.
- VOŽENÍLEK, V. (1997): Mentální mapa a mentální prostorové představy. In: *Geodetický a kartografický obzor*, rok 43 (85), č. 1, str. 9-14.
- VOŽENÍLEK, V. (1999): *Aplikovaná kartografie I. (tematické mapy)*. Učební text PřF PU, 1. vydání, Vydavatelství UP, Olomouc 1999, 168 s.
- ŽIGRAI, F. (2000): Možnosť použitia územnej identity jako kriteria při vymezování územnosprávných jednotiek. *Geografické štúdie č. 7, Banská Bystrica*, s. 2 – 11.

S u m m a r y

The Cartographic Representation of a Silesian Identity Based on the Comparison of the Mental Map with Map of Nationality

The mental map of Silesia is understood here as a cartographic representation of the man's ideas about a geographic area. As we can compare the result of the mental map of Silesia with the existing truth, it is a comparative type of a mental map. The map of this wider territory contained the smallest administrative units of the Czech republic - town. 920 respondents delimited the historical part of Silesia on the territory of the Czech Republic into this map. With individual towns it was found out how many times each concrete town was included into Czech part of historical Silesia.

Individual mental maps of respondents were processed with the help of software ARC/INFO and ArcView and according to the rules of objective scale drawing. Final mental map of Silesia is compared with a map of Silesian nationality. The comparison can be understood as a level of sense of Silesian identity. The result is that knowledge where the Czech part of Silesia is situated (Fig. 1.: Mental map of Silesia), spatial division of Silesian nationality (Fig. 2: Silesian nationality in 1991), is closely connected with the sense of Silesian identity. (Fig. 3: Cartographic Silesian identity level) shows a possibility of cartographic represen-

tation of spatial configuration and Silesian identity level. It is about objective integration of intervals of the mental map of Silesia and the map of Silesian nationality.

Fig. 1 Mental map of Silesia

State boundary, Boundary of Moravian-Silesian region,
Historical boundary of Silesia (1850-1949), Boundary of Ostrava,
Municipal boundary.
Municipalities considered by respondents as a part of Silesia (%)

Fig. 2 Silesian nationality (by census in 1991)

State boundary, Historical boundary of Silesia (1850-1949),
Boundary of Moravian-Silesian regions, Boundary of Ostrava,
Municipal boundary.
Proportion of Silesian nationality of the total number of inhabitants of town in %
nespracované data = non data

Fig. 3 Cartographic Silesian identity level

State boundary, Boundary of Moravian-Silesian regions,
Municipal boundary.
Cartographic Silesian identity level

Lektoroval:

**RNDr. Branislav NIŽNANSKÝ, CSc.,
Fakulta prírodných vied,
Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica**